

AT SAMMEN- TÆNKE ARBEJDE OG SAMFUND

Nyt perspektiv på fagbevægelsens historie?

Af Lars Ekdahl

**Professor Lars Ekdahl var første
opponent, da Knud Knudsen i
februar 2011 på Aalborg Univer-
sitet forsvarede sin doktordispu-
tats *Dansk fagbevægelses historie
frem til 1950 – ud fra arbejdets
perspektiv* (2011), udgivet af
SFAH. Nærværende indlæg i
Arbejderhistorie er en udvidet
version af Ekdahls opposition, der
er omarbejdet til et debatindlæg
om problemer og muligheder i at
skrive arbejderbevægelsens histo-
rie ud fra arbejdets perspektiv.**

Utan alltför stor överdrift kan det hävdas att historieskrivningen om den fackliga rörelsen nästan är lika gammal som rörelsen själv. Frågan är då om det idag går att förnya forskningen kring och utveckla nya perspektiv på fackföreningsrörelsen och dess historia? I sin doktorsavhandling *Dansk fagbevaegelses historie frem til 1950 – fra arbejdets perspektiv* (SFAHs skriftserie nr 51, 2011) tvekar inte Knud Knudsen om sitt positiva svar. Vad som enligt honom har saknats i den tidigare forskningen är försök att se den fackliga rörelsens utveckling just ur arbetets perspektiv, närmare bestämt analyser av relationerna mellan industrialisering, facklig organisationsutveckling och facklig organisationskultur. Men Knudsen hävdar dessutom att ambitionen måste vara att “sammantænka arbejde og samhälle” där den fackliga rörelsens utveckling inte bara relateras till arbetets utan även samhällets förändringar. Ytterst bör frågan ställas i vilken utsträckning som den fackliga rörelsen har utövat ett bestämt inflytande även över samhällsutvecklingen. Med den fackliga rörelsen som sammanbindande länk gäller det att undersöka relationen mellan arbetets förändringar och samhällsutvecklingen.

Med andra ord är det inte bara ett nytt utan även ett påfallande ambitiöst forskningsprogram som Knudsen argumenterar för. Det går naturligtvis att ur olika aspekter ifrågasätta i vilken utsträckning som Knudsen i sin avhandling verkligen förmår leva upp till detta program. Själv vill jag dock hävda att en mer rättvisande fråga är om avhandlingen erbjuder ett fruktbart underlag för en diskussion om en möjlig väg till en förnyelse av forskningen kring den fackliga rörelsen och dess roll i arbetsliv och samhälle. Som jag skall försöka visa tvekar jag inte om mitt positiva svar på den frågan. Förutom den nya kunskap den ger har Knudsens avhandling sin avgörande styrka i att den reser för framtiden utmanande frågor för forskningen inte bara på det egna området.

Fru Nielsens systue i Adelgade, Bogense i 1910. (Foto: Arbejdermuseet & ABA)

Arbetets perspektiv på den fackliga rörelsens historia

Som framgår av titeln är syftet med avhandlingen att ge "en bred og generel fremstilling af fagbevaegelsens historie, der tager udgangspunkt i arbejdet och arbejdsforholdene". (11) Men för att kunna se denna historia ur arbetets perspektiv måste de skilda förutsättningarna för den fackliga organiseringen inom olika branscher undersökas. Knudsen ser förhållanden kopplade till yrket (faget), som själva yrket och yrkesstoltheten, som en förbindelselänk mellan arbetet och den fackliga organiseringen. Industrialiseringen drev fram förändringar av arbetet och dess organisering vilket påverkade yrket och dess innehåll vilket i sin tur gav förutsättningarna för såväl den fackliga organiseringen som inriktningen på den fackliga kampen. Med den utgångspunkten söker Knudsen i sin studie driva hem två principiellt viktiga poänger. För det första visar han i en kritik av föreställningen om en enda industrialisering att denna process tog sig olika former och inträffade vid olika tider i olika branscher. För det andra gör han gällande att de fackliga organisationerna och deras medlemmar inte bara var ett offer för en utifrån kommande industrialisering utan även genom sin kamp om arbetet och dess organisering aktivt var med och satte sin prägel på den egna branschens industrialisering.

Avhandlingen har med andra ord tre grundläggande problemställningar. Den första gäller förhållandet mellan industrialisering och arbetets och yrkets förändringar. Den andra rör hur den utvecklingen i sin tur gav förutsättningar för den fackliga organiseringen. Den tredje reser frågan om hur detta i sin tur påverkade innehållet i den fackliga kampen och organisationskulturen. I undersökningen ingår ett tjugotal förbund som vid sekelskiftet 1900 hade mer än 1.000 medlemmar. Studien har sedan disponerats i fem perioder, där varje period inleds med en översiktlig bild av samhällsförändringar och fackföreningsrörelsens utveckling. Sedan följer branschspecifika undersökningar av arbetets förändringar och den fackliga organiseringen. Slutligen riktas, återigen på

branschnivå, sökarljuset mot utvecklingen av de fackliga organisationerna med fokus på agitationen, organisationsutvecklingen och inriktningen på den fackliga kampen.

Resultatet har blivit en omfattande och kunskapsrik studie som omspannar närmare 700 sidor. Med tanke på det är det glädjande att det är en väldisponerad och välskrivna avhandling författad på ett personligt sätt och med gott humör. Till fördelarna hör att historien blir konkret och många gånger levande – läsaren får möta personer i och lyssna till olika röster ur den fackliga rörelse som får sin historia skriven ur ett nytt perspektiv. Möjligtvis kan det också till läsarvänlighetens konto läggas att avhandlingens teoretiska inspirationskällor har hänvisats till en separat bilaga betitlad "Arbejde og arbejderbevægelse. Teorier, begreber og historieskrivning". (Småskrifter fra Historiestudiet. Working paper nr 6)

Utan tvekan måste Knudsens avhandling betraktas som en prestation utöver det vanliga när det gäller såväl den arbetsinsats som studien krävt som den uttalade strävan att presentera ett nytt perspektiv på fackföreningsrörelsens historia. I sitt förord pekar Knudsen själv på problemet att avhandlingen kanske "vil gabe over for meget". Det finns ju ett svenskt uttryck som säger att "den som gapar över för mycket mister ofta hela stycket". Formulerat i mer positiva termer är det måhända en relevant fråga om den varit alltför ambitiös. Svaret varierar naturligtvis med vilken måttstock som används. Som redan framgått vill jag dock hävda att Knudsens avhandling, vid sidan av den nya kunskap den presenterar, har en avgörande styrka i att en kritisk diskussion av den reser centrala vetenskapliga problem med relevans långt utanför det egna forskningsområdet. I Knudsens fall är det snarare så att den som gapar över mycket bör få oss andra att söka fånga hela stycket i form av såväl en teoretisk och metodisk diskussion som fortsatta forskningsinsatser. Jag skall försöka utveckla detta närmare i det följande.

Men detta är också förklaringen till att det följande i första hand skall ses som ett diskussionsinlägg. Utifrån en positiv grundsyn skall

jag på några centrala punkter söka kritiskt ifrågasätta Knudsens perspektiv och tillvägagångssätt men även peka på möjligheter till vidareutveckling av avhandlingens ansats. Med andra ord är det en inbjudan till en debatt som Knudsen har gett ett viktigt bidrag till.

Ett nytt perspektiv?

Nu måste det konstateras att det inte är helt okomplicerat att frilägga avhandlingens forskningsprogram och fullt ut utvärdera dess fruktbarhet. Nog för att Knudsen starkt argumenterar för sitt nya perspektiv, inte minst genom en diskussion av tidigare forskning och jubileumsskrifter om dansk fackföreningsrörelse. I mer än ett avseende är detta dock en ofullständig dialog. Även om Knudsen hävdar att den egna studien skall ses som ett "komplement" till den tidigare historieskrivningen saknas ett närmare klagörande av på vilket sätt det egna perspektivet tar spjörn mot sina föregångare och i förhållande till dem reser nya problem- och frågeställningar. Till avhandlingens avslutande diskussion hör inte heller en närmare utvärdering av på vilket sätt och i vilka avseenden det egna perspektivet och dess resultat kan ses som detta "komplement" till den tidigare historieskrivningen. Problemet accentueras av en annan, i det närmaste helt utebliven dialog. I stort sett saknar avhandlingen utblickar mot den internationella forskningen på området. Därmed också sagt att det komparativa perspektivet lyser med sin frånvaro vilket också Knudsen påtalar i sitt förord.

Inte heller dialogen med de "teoretiska inspirationskällorna" är fullt ut genomförd. Även här finns det anledning att efterlysa en sammanfattande utvärdering av den, som det heter, socialhistoriskt inspirerade ansatsen och de för avhandlingen centrala begrepp som diskuteras i bilagan. En sådan diskussion hade för övrigt underlättats av om det hade förts en närmare metodisk diskussion om hur dessa många gånger kontroversiella och svårtolkade begrepp omvandlats till och använts som analytiska instrument i den historiska undersökningen.

Det råder ingen tvekan om att Knudsen på ett övertygande sätt argumenterar för sitt forskningsprogram att se den fackliga rörelsens historia ur arbetets perspektiv. Samtidigt kan det tyckas att han i alltför stor utsträckning överlämnar åt läsaren att besvara frågan i vilken grad hans egen historiska studie på ett mer principiellt plan har förmått påvisa det fruktbara i denna ansats. I grund och botten kan detta ses som två olika, om än sammanhängande frågor. Den ena rör i vilken utsträckning avhandlingen kan tas till intäkt för det fruktbara i forskningsprogrammet. Den andra gäller i vilken utsträckning som Knudsen har funnit de mest fruktbara vägarna för att realisera sitt program.

Att definiera och analysera arbetet

Utan tvekan förs i bilagan om avhandlingens teoretiska inspirationskällor och centrala begrepp en intresseväckande och initierad diskussion om de senaste decenniernas socialhistoriska och till dels sociologiska forskning och teoriutveckling kring arbetets förändringar och samhällsutveckling. I fokus står tolv begrepp, såsom industrialisering, proletarisering, klass och modernisering, vilka alla får sin separata behandling. Men här påtalas också inspirationen från den av Theda Skocpol föreslagna ansatsen att "tolka historien genom begrepp"(se nedan).

Det kan tyckas anmärkningsvärt att avhandlingens två mest centrala begrepp, arbete och fackförening, inte tillhör dem som diskuteras i bilagan. Nu har det visat sig notoriskt svårt att teoretiskt definiera begreppet fackförening. Men det finns dock en omfattande diskussion och forskning på området där olika perspektiv på vad en facklig organisation är bryts mot varandra. Utifrån den går det att dra slutsatsen att olika bestämningar och avgränsningar av den fackliga rörelsen leder till olika perspektiv på dess historia.¹

Mer problematiskt är det att begreppet arbete inte får sin teoretiska bestämning. På detta område har det ju åtminstone sedan 1970-talet

förts en livaktig teoretisk diskussion, i första hand inspirerad av Marx behandling av arbetsprocessen och dess förändringar under kapitalismen, som också avsatt spår i en omfattande historisk forskning. Parantetiskt kan det hävdas att de danska bidragen till denna breda internationella arbetsprocessforskning hittills har varit påfallande få. I likhet med Knudsen har denna forskning haft ambitionen både att ifrågasätta en snäv och inskränkt syn på industrialiseringen och sökt "sammantänka arbete och samhälle". I hög grad har den haft ett fokus på maktförhållandena i samhälle och arbetsliv och på så sätt uppmärksammat de anställdas och deras fackliga organisationers strävan efter inflytande över arbetet och dess förändringar. Med dessa klara paralleller till Knudsens forskningsprogram är det närmast att beklaga att han helt har avstått från en diskussion av denna potentiella inspirationskälla.²

I sin behandling av begreppet arbete har Knudsen valt en annan väg. I hans historiska analys av arbetet och dess förändringar har de arbetarminnen (arbejdererindringer) som började samlas in under 1950-talet varit det mest grundläggande källmaterialet. Det är också genom en läsning av detta material som han har definierat arbetet eller, snarare, kunnat frilägga fyra olika betydelser av begreppet. I avhandlingen heter det följaktligen att arbetet i undersökningen kan ha olika betydelser vid olika tidpunkter även om dess grundläggande definition är arbetet som verksamhet, dvs själva arbetsprocessen. (37-38) Rent metodiskt finns det en avgörande fördel med detta angreppssätt, åtminstone i förhållande till den marxistiskt inspirerade arbetsprocessforskningen. Den senare kännetecknas av intensivstudier av arbetsprocessens förändringar, av kampen om arbetets organisering, vilka ofta ställt krav på analyser på företagsnivå eller, i bästa fall, branschnivå. Svårigheterna har uppfattats som närmast oöverstigligen att likt Knudsen i en enskild studie behandla arbetets förändringar i ett stort antal branscher under närmast ett sekel.

Det må vara en fråga för den fortsatta diskussionen om Knudsen verkligen har hittat en

väg förbi dessa svårigheter. Själv menar jag dock att hans alternativ har skett till ett betydande pris. Ett problem rör en grundläggande poäng i Knudsens avhandling, nämligen att de fackliga organisationerna och deras medlemmar genom en kamp om arbetet och dess organisering aktivt var med och satte sin prägel på industrialiseringsprocessen. Det har varit en avgörande styrka med den citerade arbetsprocessforskningen att den så övertygande har kunnat driva hem den poängen. Även om Knudsen också vill göra den poängen till sin så tycks inte detta lika självklart. Även om det i det av honom använda källmaterialet stundtals uttrycks sådana ambitioner är detta inte liktydigt med att visa att det närmast kontinuerligt pågick en dragkamp om makten över arbetet på arbetsplatserna och att detta avsatte spår i arbetets organisering. Otvetydigt tycks ändå vara att arbetsprocessforskningen på denna punkt uppvisar klara fördelar i jämförelse med Knudsens angreppssätt. Klart är samtidigt att Knudsen med sin studie har gett nytt bränsle till en för forskningen på området central diskussion. Förhoppningsvis kan hans avhandling också utgöra en inspirationskälla och utgångspunkt för närmare analyser av arbetet och dess förändringar.

Ett annat nära sammanhängande problem rör arbetarminnena som källa till en analys av arbetets förändringar. Nu använder Knudsen även annat material såsom tidigare forskning, facklig press och fackligt organisationsmaterial på central om än inte på lokal nivå. Ändå är arbetarminnena av avgörande betydelse för hans analys av arbetet och dess förändringar. Knudsen ger också sitt bidrag till den källkritiska diskussionen om detta material. Frågan är dock om inte Knudsen, utifrån sitt bestämda syfte att fånga in arbetets förändringar, hade behövt driva den källkritiska analysen ett steg längre. En mer intensiv närläsning och tolkning av utsagor i detta material hade måhända bättre kunnat ge besked om dess potential vid studier av arbetets förändringar. Nu förblir det trots allt oklart om Knudsen fullt ut utnyttjat de möjligheter som källmaterialet erbjuder.

Själv skulle jag vilja hävda att en sådan utvärdering förutsätter att arbetarminnena mer systematiskt konfronteras med annat material som på olika sätt belyser arbetets förändringar. Mina, och andras, erfarenheter av sådana konfrontationer med i Sverige insamlade arbetarminnen pekar mot att detta källmaterial har sina begränsningar. Åtminstone, kan det tilläggas, om utgångspunkten tas i ett teoretiskt bestämt arbetsprocessbegrepp.

Arbete och samhälle

Detta aktualiserar ett tredje problem kring Knudsens syn på arbetet. Ambitionen i hans avhandling är, som sagt, att "sammantänka arbete och samhälle". Även här väljer Knudsen en annan väg än arbetsprocessforskningen. Den senares teoretiska bestämning av arbetsprocessen är, mycket enkelt uttryckt, en del av en bestämning av det kapitalistiska samhället. Det innebär att ytterst genomsyrar samma klass- och maktförhållanden såväl samhälle som arbete. På så sätt erbjuder denna teoretiska bestämning ett sätt att tänka samman arbete och samhälle. En analys av arbetsprocessens förändringar, och kampen om makten över arbetets organisering, kan därmed hävdas också vara ett bidrag till en samhällsanalys. Mer konkret innebär det att utvecklingen i vad Marx kallade "produktionens hemliga verkstad" är relaterad till och påverkar liksom påverkas av samhällsutvecklingen i stort.

Knudsen presenterar här ett alternativ som väcker en rad intressanta frågor. Om jag tolkat honom rätt söker han sammantänka ett icke-teoretiskt definierat arbete med en teoretiskt inspirerad förståelse av "det moderna samhället" som har sin grund i en diskussion om det fullt utvecklade medborgarskapet. Men vad innebär det närmare bestämt? Ett sätt att göra detta mer konkret kan vara att söka frilägga Knudsens syn på den fackliga rörelsens roll i samhällsutvecklingen. Knudsen är starkt kritisk till föreställningen att den fackliga rörelsen var ett barn av industrialiseringen eller framväxten av det industriella samhället. Det

Skomagerværkstedet på loftet af Brugsen i Nr. Nærvå i 1937. Det er uddeleren, der står i midten af billedet. (Foto: Arbejdermuseet & ABA)

var snarare den framflytande kapitalismen som erbjöd jordmån för de första strävandena till facklig organisering. Det innebar att den unga fackliga rörelsen var uttalat antikapitalistisk. Men det innebar också, som vi sett, att den fackliga rörelsen föregick och kunde utveckla ett inflytande över industrialiseringsprocessen. Inom denna rörelse kom det sedan att utvecklas en föreställning som närmast blev en ideologi. Övertygelsen att arbetet var av helt central betydelse för samhälls-

utvecklingen gav argument för att de arbetande hade rätt till inflytande över såväl sitt arbete som samhällsutvecklingen. Enligt Knudsen kom detta rättighetstänkande ytterst att leda till att den fackliga rörelsen formulerade ett "demokratiskt projekt". Föreställningen om arbetets rätt mynnade därmed ut i krav på att de arbetande, den fackliga rörelsens medlemmar, skulle erhålla fullt medborgarskap i det moderna samhället, dvs såväl civila som politiska och sociala rättigheter. Den fackliga

kampen om arbetet och dess organisering blev därmed ett avgörande bidrag till samhällets demokratisering.

Nu kan det hävdas att Knudsens avhandling tillåter och ger utrymme för en sådan tolkning men att den inte fullt ut visar att detta perspektiv genomsyrade den fackliga rörelsens tänkande och agerande. Nog för att det visas att föreställningen om arbetets rätt var starkt framhävd inom rörelsen. Men hur den tidiga antikapitalismen ersattes av en ny samhällssyn och vad denna nya samhällssyn närmare bestämt innebar blir inte klarlagt. En mer systematisk analys av vilka konkreta krav den fackliga rörelsen reste i enlighet med sitt demokratiska projekt och hur den agerade för att realisera dem genomförs inte heller. Klart är ändå, menar jag, att Knudsen förmår visa på det fruktbara i att söka "sammantänka arbete och samhälle". I detta ligger en uppenbar potential, måhända inte fullt ut realiserad av Knudsen, att utveckla ett nytt perspektiv på inte bara den fackliga rörelsens historia utan även 1900-talets samhällsutveckling. Till avhandlingens styrka hör som sagt också att den inbjuder till en diskussion om hur denna potential skulle kunna tas tillvara (se nedan). Förhoppningsvis kan den också inspirera till mer systematiska analyser av den fackliga rörelsens demokratiska projekt.

Teoretisk konfrontation

Knudsens avhandling aktualiserar också mer grundläggande teoretiska och forskningsstrategiska frågor. I det sammanhanget pekar den på behovet av en större öppenhet för att konfrontera perspektiv och begrepp från olika och stundtals till synes oförenliga traditioner med varandra. Ändå är det svårt att gå förbi intrycket att det finns något av dubbel bokföring över Knudsens analys av den fackliga rörelsens historia ur arbetets perspektiv och ambitionen att sammantänka arbete och samhälle. Konkret innebär det att arbetsbegreppet bestäms genom Knudsens tolkning av de minnen som de arbetande på ålderns höst nedtecknade om sitt arbetsliv. Detta arbetsbe-

grepp sammantänks sedan med ett samhällsbegrepp som Knudsen konstruerar genom en läsning av en huvudsakligen sociologiskt inspirerad diskussion om "det moderna samhället". Även om denna tolkning är influerad av läsningen av arbetarminnena är det uppenbarligen ett begrepp som inte förekommer där eller i det övriga utnyttjade fackliga materialet. Det som sammantänks är med andra ord ett empiriskt bestämt arbetsbegrepp, som dessutom rymmer fyra olika betydelser, och ett som det kan tyckas teoretiskt bestämt samhällsbegrepp. Detta är måhända helt i enlighet med Skocpols ansat att "tolka historien genom begrepp". Själv kan jag tycka att detta sätt att sammantänka kvalitativt olika entiteter vore värd en närmare metodologisk diskussion. Som jag tolkar det är det uppenbart att det samhällsbegrepp som Knudsen använder inte kan kasta ljus över den industrialisering och kamp om arbetets förändringar som pekats ut som en grundläggande förutsättning för den fackliga organiseringen och kampen. För att förstå detta diskuteras i bilagan andra begrepp såsom industrialisering, proletarisering och klass. Till yttermera visso kan det hävdas att dessa senare begrepp huvudsakligen diskuteras ur ett marxistiskt inspirerat perspektiv. Detta innebär i nästa steg att dessa marxistiskt färgade begrepp sidoställs med, ja, skall komplettera ett uttalat antimarxistiskt samhällsbegrepp. Slutligen innebär det att olika processer i den helhet som studeras och relationerna mellan dem analyseras med begrepp från olika, för att inte säga oförenliga traditioner. Kanske är det just detta som är att "tolka historien genom begrepp". Men det är inte nödvändigt att vara en renlärig anti-eklektiker för att bli lite orolig på denna punkt.

Nu är inte detta menat som ett underkännande av avhandlingens ansats – den har ju på olika sätt visat sig fruktbar. Frågan är snarast om en mer sammanhållen teoretisk begreppsapparat hade kunnat göra den än mer fruktbar. Det är inte heller en kritik av ambitionen att låta sig inspireras av olika teoretiska traditioner. Men kanske det ändå vore motiverat att självständigt ta ställning till de begrepp, och

relationerna mellan dem, som hämtar sin inspiration från olika traditioner. Ett sådant ställningstagande skulle kunna leda fram till formulerandet av ett mer sammanhållet angreppssätt och ett helhetsperspektiv på föremålet för analysen. Framför allt skulle ett sådant försök kunna leda till en fruktbar konfrontation mellan olika teoretiska traditioner vilket kunde medverka till en större öppenhet att låta sig inspireras inte bara av den egna traditionen. Knudsen har tagit steg i den riktningen vilket förhoppningsvis kan ge inspiration i den fortsatta diskussionen.

Samhällsbegreppet – ett första varv

Nu kan det tyckas paradoxalt att dessa teoretiska och begreppsliga problem i Knudsens ansats inte mer direkt avspeglas i svårigheter och komplikationer i hans historiska analys. En förklaring till detta kan vara att flera av de teoretiska inspirationskällorna i form av begrepp som diskuteras i bilagan endast i begränsad utsträckning används i den konkreta analysen. Det gäller, trots beskrivningarna av mäns och kvinnors förändrade ställning i arbetet, i hög grad genusbegreppet; något genomfört genusperspektiv erbjuds inte. Spåren av en diskursanalys av identiteter är inte heller tydligt utlagda. Det marxistiskt inspirerade klassbegrepp som diskuteras i bilagan förloras ur sikte i den konkreta analysen, där klassperspektivet huvudsakligen får bestämmas av arbetarminnena. Det kan också ifrågasättas i vilken utsträckning begreppet "det moderna samhället" verkligen används som ett analytiskt instrument i den historiska studien. Åtminstone kan det tyckas att begreppet i första hand utnyttjas för att formulera det "demokratiska projekt" som utvecklas utifrån föreställningen om arbetets rätt. Mindre systematisk är analysen av den fackliga rörelsens kamp för de civila, politiska och sociala rättigheter som utmärkte det fulla medborgarskapet.

Denna oklarhet kring samhällsbegreppet kan relateras till synen på det konkreta samhälle som den fackliga rörelsen hade att verka

i och söka påverka. Syftet med avhandlingen är ju att ur arbetets perspektiv ge "en bred och generell framställning av fackföreningsrörelsens historia". Utan tvekan visar den också på det fruktbara i att relatera den fackliga organiseringen och det fackliga agerandet till arbetet och dess förändringar. Frågan bör ändå ställas om det inte fanns andra relationer som i hög grad hade betydelse för den fackliga rörelsens utveckling. Den senare utgjorde ju en del av en vidare arbetarrörelse som inte minst också inbegrep det socialdemokratiska partiet. Även om partiet, och politiken, stundtals skymtar förbi i Knudsens avhandling saknas en närmare behandling av denna relation. Tidigare forskning har visat att partiet på olika sätt spelade en inte obetydlig roll även i de frågor som står i fokus i Knudsens avhandling såsom arbetets förändringar, facklig organisering och facklig verksamhet och kultur.³ En mer lika konkret som intressant fråga, som förblir obesvarad, är för övrigt hur partiet förhöll sig till det av den fackliga rörelsen formulerade demokratiska projektet. En systematisk analys av relationen mellan den fackliga rörelsen och partiet hade uppenbarligen sprängt avhandlingens redan vida ramar. Men en diskussion om betydelsen av denna frånvaro hade varit på sin plats. Mer principiellt borde en plädering för ansatsen att se den fackliga rörelsens historia ur arbetets perspektiv peka på denna relations självklara plats i en sådan ansats.

Till en sådan plädering hör även att understryka det nödvändiga i att se den fackliga rörelsens utveckling i relation till dess motpart. "Arbetsgivare", företagsledare och deras organisationer har också sin, om än begränsade plats i Knudsens studie. Men för en närmare förklaring av det fackliga medlemskapet, den fackliga organiseringen och kampen är det nödvändigt att mer systematiskt göra den fackliga motparten till en del av analysen. Även på detta område finns det forskning som visar att denna motpart ofta hade en klar bild av vilken facklig rörelse den ville konfronteras med och att den många gånger förmådde bidra till en utveckling i den riktningen.⁴

Sammantaget skulle jag vilja hävda att

Knudsen i sin historiska studie har gått väl långt i renodlingen av sitt perspektiv. Visst har det av olika skäl varit nödvändigt att göra avgränsningar. Vad jag i första hand har efterlyst är en större öppenhet för att diskutera vilka konsekvenser för de egna resultaten som detta kan ha fått. I vilken utsträckning går det, ens ur arbetets perspektiv, att förstå den fackliga rörelsen och dess historia utan att närmare diskutera och analysera dess relation till sin motpart, till det politiska parti som den ingick äktenskap med och det samhälle som den hade att verka i? Som så många gånger förr gäller det väl att inte kasta ut barnet med badvattnet. Denna kritik innebär inte ett ifrågasättande av utan visar på en möjlighet att vidareutveckla Knudsens perspektiv. Både för att förstå den fackliga rörelsens historia och för att "sammantänka arbete och samhälle" är det nödvändigt att också rikta sökarljuset mot kraftmätningen med andra sociala krafter. Kanske kan det hävdas att utgångspunkten i ett sådant vidareutvecklat perspektiv bör vara att förbindelselänken mellan arbete och samhälle inte i första hand, som hos Knudsen, är den fackliga rörelsen utan just denna kamp, i såväl arbete som samhälle, mellan dominerande sociala krafter som söker sätta sin prägel på förhållandena i produktionen och på samhällsutvecklingen.

Samhällsbegreppet – ett andra varv

Jag skulle vilja hävda att en del av de här diskuterade problemen är relaterade till oklarheten kring Knudsens samhällsbegrepp. Samtidigt är jag den förste att erkänna att det är ordentligt svårt att fånga in detta begrepp och hur det används av Knudsen. Men eftersom detta rör en för hans forskningsprogram och den framtida diskussionen central fråga kan det vara motiverat att försöka ifrågasätta detta samhällsbegrepp och hur det används. Jag vill alltså gå ett varv till med detta sociologiskt inspirerade samhällsbegrepp, det moderna samhället, med dess medborgarskap i form av civila, politiska och sociala rättigheter. Frågan

är vad detta begrepp kan användas till och, inte minst, hur Knudsen använder det.

I den teoretiska bilagan går Knudsen länge hand i hand med T.S. Marshall och Reinhard Bendix och deras syn på samhället. Med Knudsens ord hävdar den förre att det var en "utvidelse af medborgerskabet – fra det civile til det politiske och sociale – der ville gøre det muligt for arbejderklassen at acceptere uligheden i samfundet". (42) Enligt Marshall finns det en inneboende konflikt mellan medborgarskapet, som vilar på en jämlikhetsprincip, och klasssystemet som i det kapitalistiska samhället har sin grund i ojämlikhet. Bendix understryker i sin tur att klasskampen i industrisamhället inte handlar om en uppgörelse med det borgerliga samhället utan om socialt erkännande vilket leder till ett "system av formell jämlikhet". Han konstaterar också att "in theory, every person is a citizen like every other – before the law and in the marketplace. But in practice labours find themselves at an economic disadvantage at every turn...". (44) Även Bendix hävdar följaktligen att underklassen accepterar ojämlikheten i samhället om den tillförsäkras medborgerliga rättigheter. Av detta dras slutsatsen att den tidiga klasskampen gällde rätten till organisering och bildandet av fackföreningar vilket i sin tur gav en grund för kampen för socialt erkännande.

Detta, menar Knudsen, erbjuder "en god utgångspunkt" för att förstå den fackliga organiseringen, bland annat i Danmark. Men, hävdar han, på en avgörande punkt har dock Marshall och Bendix fel när de konstruerar en "modsætning mellem arbejdets verden ('det fremmedgjorte arbejde') og rettigheder i samfundet ('medborgarskap') – eftersom det netop var arbejdets verden, der begrundede de samfundsmaessige krav". (45) Han drar också slutsatsen, uppenbarligen med stöd av sin historiska studie, att även om ekonomiska krav stod högst på den fackliga dagordningen så gällde de grundläggande principerna och temana i den fackliga kampen erkännandet av medlemmarna som "samfundsborger med fulde civile, politiske og sociale rettigheder".

Snedkere i blokade med møbelfabrikken Langkilde & Co i 1937, hvor strejkebrydere havde overtaget arbejdet. Blokaden set hen ad Nørrebrogade. (Foto: Arbejdermuseet & ABA)

(45) Detta var i sin tur grunden för det fackliga demokratiska projektet.

Resonemanget är lika komprimerat som svårtolkat. Men på det teoretiska planet skulle det ändå utifrån Knudsens tolkning kunna gå att på en avgörande punkt påvisa en parallell mellan å ena sidan Marshall och Bendix och å andra sidan – Marx. Den senare hävdade ju i *Kapitalet* att för att förstå det kapitalistiska samhällets sanna karaktär var det nödvändigt att lämna “marknadens ytliga och larmande miljö” där formellt jämlika träffades för att ingå avtal och stiga in i “produktionens hemliga verkstad” där samhällets grundläggande klass- och maktförhållanden avslöjades. Trots allt tycks alltså dessa tre herrar ha haft den ge-

mensamma uppfattningen att medborgarskapets formella jämlikhet tenderade att dölja det kapitalistiska samhällets sanna klasskaraktär; måhända också att, som Marshall hävdade, de arbetande med medborgarskapet kom att acceptera den egna underordnade ställningen i det kapitalistiska samhället.

Frågan är om Knudsens kritik av Marshall och Bendix (och indirekt Marx) innebär en reduktionistisk tolkning av deras samhällssyn, där fokus ensidigt riktas mot medborgarskapets jämlika samhälle medan det ojämlika klassamhället förloras ur sikte. Men vad blir det då kvar för samhällsbegrepp? Knudsen ger en bild av att den framväxande fackföreningsrörelsen var antikapitalistisk i betydelsen kri-

tisk mot konkurrenskapitalismens underminering av det utlärda arbetet och arbetets status i samhället. Vid sidan av och utifrån den ekonomiska kampen utvecklades sedan en arbetets ideologi, ett rättighetstänkande, som ytterst manifesterade sig i det fackföreningsrörelsens demokratiska projekt som syftade till medlemmarnas fullvärdiga medborgarskap. Grundläggande för de fackliga strävandena var att de arbetande skulle integreras och få sin erkända plats i ett alltmer demokratiserat, modernt samhälle. Med andra ord är det så Knudsen sammantänker arbete och samhälle. Men innebär inte det att Knudsen med stöd av en empiriskt underbyggd facklig ideologi halverar de teoretiska inspirationskällornas samhällsbegrepp?

På ett "empiriskt" plan kan detta erbjuda en plausibel bild av den fackliga rörelsens historia. Åtminstone i den betydelsen att det ger en tolkning av hur de arbetande i sina minnen och den fackliga rörelsens företrädare, som det framträder i det fackliga materialet, *själva* sökte sammantänka arbete och samhälle. Så betraktat ligger den slutsatsen nära till hands att Knudsen i grund och botten analyserar de arbetandes och de fackliga företrädarnas *självförståelse* av relationen mellan arbete och samhälle. Det är naturligtvis fullt legitimt. Men det är inte lika självklart att detta är ett rimligt realiserande av Knudsens eget forskningsprogram och dess ansats att "tolka historien genom begrepp". Annorlunda uttryckt uppstår här en oklarhet kring ett centralt inslag i detta program. Det kan ju tyckas som om syftet att analysera relationen mellan arbetets och samhällets förändringar blir liktydigt med att undersöka hur de arbetande och de fackliga företrädarna sökte "sammantänka arbete och samhälle". Men skall relationen mellan arbete och samhälle enbart, eller ens i första hand, förstås som en fråga om facklig ideologi?

Det är svårt att undvika intrycket att det finns en glidning i Knudsens resonemang mellan de teoretiska begreppens abstraktioner och den konkreta fackliga rörelsen och dess historia, där den senares självförståelse tar

överhanden och urholkar de teoretiska begreppens innebörd. Som tidigare nämnts drabbas klassbegreppet av ett sådant öde, vilket det nu får dela med samhällsbegreppet. Är det inte så att begreppet det moderna samhället inte är det som definierats av Marshall och Bendix utan det som enligt Knudsen har eftersträvat av dansk fackföreningsrörelse? Och vad blir det av med det samhälle som enligt de teoretiska inspirationskällorna kännetecknas av en konflikt mellan jämlikhetens princip och ojämlikhetens, som kanske rymmer klasser och klassmotsättningar?

Nu skulle det kunna hävdas att detta til syvende og sidst "empiriskt" bestämda samhällsbegrepp har visat sig fruktbart eftersom det ger en plausibel bild av dansk fackföreningsrörelse. Men själv vill jag hävda att den så kallade empirin inte är så entydig, inte minst om blickarna tillåts söka sig utanför Danmarks gränser. I detta ligger att Knudsens, som jag uppfattar, reduktion av Marshalls och Bendix's samhällssyn inte kan försvaras vid en "empirisk" prövning, dvs inte fullt ut kan förklara fackliga strävanden. För Knudsen är arbetets ideologi, grundad på föreställningen om *arbetets rätt*, dominerande, för att inte säga allenarådande inom den fackliga rörelsen. Stundtals har dock denna ideologi även inom den fackliga rörelsen ifrågasatts och utmanats av krav på ekonomisk demokrati som grundats på en föreställning om *ägandets rätt*. Tanken har varit att strävanden grundade på arbetets rätt aldrig kan vara tillräckliga för att utmana de grundläggande maktförhållandena i det kapitalistiska samhället och dess arbetsliv. I detta ligger inte bara en annan samhällssyn utan även en annan antikapitalism än den som enligt Knudsen kännetecknade den tidiga danska fackföreningsrörelsen och som gick utöver kampen för ett fullvärdigt medborgarskap. Själv har jag sökt visa att även den svenska fackföreningsrörelsen formulerat och sökt realisera ett demokratiskt projekt. Likt Knudsen för dansk del har jag i detta projekt urskiljt tre aspekter eller steg. Men medan Knudsen frilägger triaden civilt, politiskt och socialt medborgarskap pekar jag på treenighe-

ten politisk, social och ekonomisk demokrati. Ytligt sett kan skillnaderna tyckas marginella. Men resultatet blir helt skilda perspektiv på och bilder av den fackliga rörelsens historia.⁵

Mer principiellt vill jag hävda att det samhällsbegrepp som jag sökt vaska fram hos Knudsen har ett begränsat förklaringsvärde men att det just därför aktualiserar en diskussion kring vad det är för samhällsbegrepp och, för den delen, arbetsbegrepp som krävs för att realisera ambitionen att "tänka samman arbete och samhälle". Ett steg på vägen till ett svar på den frågan skulle kunna vara att lyssna med båda öronen till Marshall och Bendix så att inte bara jämlikhetens utan även ojämlikhetens princip kunde uppfattas. Det skulle ju också vara möjligt att ta steget fullt ut och lyssna till en marxistiskt inspirerad diskussion som har ambitionen att utveckla ett samhällsbegrepp som kan kasta ljus över den ömsesidiga relationen mellan arbete och samhälle och därvid tilldelar inte bara den fackliga rörelsen utan även dess motparter en framträdande roll. Eller skall vi ge upp den ambitionen och "tolka historien genom begrepp" som saknar inbördes relationer och måhända till och med är oförenliga?

En viktig avhandling för framtida forskning

Jag upprepar det gärna igen. Knud Knudsen avhandling om dansk fackföreningsrörelse ur arbetets perspektiv är en ur flera synpunkter viktig studie som på alla önskvärda sätt visar att det går att utveckla nya fruktbara perspektiv på den fackliga rörelsens historia. Den ger ny och utmanande kunskap på ett forskningsfält som redan är väl upptrampat. Därtill erbjuder den en plattform till en vitaliserad diskussion om grundläggande teoretiska och metodologiska frågor. Den diskussionen kan i hög grad inspireras av det forskningsprogram som presenteras i avhandlingen. Samtidigt reser den en rad fruktbara problem- och frågeställningar som det bara är att hoppas att Knudsen men också andra söker göra till sina i framtiden. Själv tvekar jag inte att påstå att

studien tillhör en ganska fåtalig skara som verkligen förmår stimulera och utmana gamla invanda föreställningar. I detta ligger också en förklaring till min, som det kan tyckas, onödigt kritiska diskussion. Men jag har sökt visa att Knudsen på många sätt bjuder in till en viktig diskussion som rör forskningen på vidare fält än den fackliga rörelsens historia. I det perspektivet skall min recension ses som ett försök till ett positivt formulerat diskussionsinlägg.

Noter

1. Se bl a Ekdahl, L.: "En historia om makt? Om den svåra konsten att studera den fackliga rörelsens historia" i Johansson, A., Lundin, S., Olsson, L. (red): *Dagsverken. 13 essäer i arbetets historia*. Historiska media 1994; Åmark, K.: "Facklig politik och facklig makt i Sverige 1850-1990" i Åmark, K.: *Vem styr marknaden? Facket, makten och marknaden 1850-1990*. Tidens förlag 1993
2. Se bl a Ekdahl, L.: *Arbete mot kapital. Typografer och ny teknik – studier av Stockholms tryckeriindustri under det industriella genombrottet*. Arkiv förlag 1983; Isacson, M.: *Verkstadsarbetet under 1900-talet. Hedemora Verkstäder före 1950*. Arkiv förlag 1987; Svanberg, J.: *Arbetets relationer och etniska dimensioner*. Linnaeus University Press 2010. För den internationella debatten, se Thompson, P., Smith, C. (eds): *Working Life. Renewing labour process analysis*. Palgrave macmillan 2010
3. Åmark, K.: "Sammanhållning och intressepolitik. Socialdemokratin och fackföreningsrörelsen i samarbete och på skilda vägar" i Misgeld, K., Molin, K., Åmark, K. (red): *Socialdemokratin samhälle*. Tidens förlag 1988; Ekdahl, L.: "Metall i politiken. För medlemmarnas fackliga, sociala och ekonomiska intressen" i *Svenska Metallarbetareförbundet V 1956-1981*. Stockholm 2008
4. Olstad, F.: *Med knyttet neve. LOs historie*. Bind 1 1899-1935. Pax förlag 2009
5. Ekdahl, L.: *Mot en tredje väg. En biografi över Rudolf Meidner. II Facklig expert och demokratisk socialist*. Arkiv förlag 2005; Ekdahl, L.: *Välfärdssamhällets spegel. Kommunal 1960-2010*. Premiss förlag 2010

Lars Ekdahl

Professor i historia ved Södertörns Högskola